

تحلیل مکانی- زمانی سالمندی طی سه دهه سرشماری نفوس و مسکن و نقش

آن بر آمایش دفاعی سرزمین ایران (مطالعه موردی استان کردستان)

مرتضی پورزارع^۱، سیدحسین اسدی^۲

چکیده:

با توجه به اینکه کشور ایران از نظر موقعیت جهانی و منطقه‌ای دارای موقعیت ژئواستراتژیک و همچنین از نظر عوامل محیطی و انسانی دارای توان‌ها و استعدادهای فراوانی است، بی‌توازی در ترکیب جمعیت و سالمندی آن می‌تواند عامل منفی در توسعه و پیشرفت باشد و مسائل اقتصادی منجر به کاهش رفاه و توسعه جامعه شود و با مشروعیت‌زدایی از دولت، امنیت ملی را خدشه دار سازد. ترکیب جمعیت فعال از مهمترین عوامل اثرگذار در آمایش دفاعی سرزمین می‌باشد و وجود درصد مناسب از افراد با سن ۱۵ تا ۵۰ سال که در امور دفاعی فعال بوده و قابلیت دفاع از سرزمین را به صورت‌های گوناگون داشته باشند از اهمیت بسزایی برخوردار است. با درک حساسیت‌های گفته شده، این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و استفاده از آمارهای رسمی اعلام شده از سوی مرکز آمار ایران، با مطالعه سیر تغییر ترکیب جمعیت در استان مرزی کردستان در ۲۰ سال گذشته، روند سالمندی را در این استان مرزی به ویژه چهار شهر مرزی آن بررسی می‌نماید. در حال حاضر بیش از ۱۷/۶ درصد از جمعیت استان کردستان بالای ۵۰ سال دارند که این رقم در سال ۱۳۷۵ در حدود ۱۱ درصد بوده است. شهرستان بیجار با دارا بودن ۲۳/۷ درصد افراد سالمند، سالخورده‌ترین شهر استان بوده و شهرستان مریوان با ۱۳/۱ درصد جوانترین شهر استان است. در بین شهرهای مرزی نیز، سروآباد، سالخورده‌ترین شهر و همچنین میانگین جمعیت بالای ۵۰ سال چهار شهر مرزی استان (مریوان، سقز، بانه و سروآباد) در حدود ۱۶/۹۲ درصد از جمعیت کل این شهرها می‌باشد. با توجه به روند طی شده در سالیان اخیر این امر می‌تواند زنگ خطری برای امنیت این شهرها می‌باشد که با در نظر گرفتن شرایط منطقه‌ای و جغرافیایی، از حساس‌ترین نقاط کشور به حساب می‌آیند.

واژگان کلیدی: آمایش دفاعی سرزمین، امنیت، جمعیت فعال، کردستان، سالمندی

۱- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران. ایمیل: pourzare@iamu.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای نظامی دانشگاه افسری امام علی (ع)

مقدمه

توسعه مناطق مرزی بر اساس اصول آمایش سرزمین همیشه باعث امنیت کشور و عدم بروز مشکل با کشور همسایه می‌شود و یا تا حد زیادی چالش‌های مابین دو کشور را کاهش می‌دهد. مناطق مرزی به عنوان مناطق شاخص جغرافیایی در مباحث ملی و بین‌المللی از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند، زیرا این مناطق همواره دستخوش رخدادهای سیاسی و نظامی بوده‌اند. مناطق مرزی در ایران به دلیل برخورداری از حساسیت‌های ژئوپلیتیکی همواره در معرض این رخدادهای قرار گرفته‌اند و اهمیت این مناطق، بر ضرورت آمایش صحه می‌گذارد (صابر و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۵).

یکی از مهمترین ابعاد و ملاحظات آمایش سرزمین، بعد دفاعی - امنیتی آن است. زیرا ضرورت‌های دفاع نظامی و غیرنظامی مسائلی هستند که در جهان کنونی کلیه ابعاد زندگی را در برمی‌گیرند و تنها به ایجاد فعالیت و اسکان در مناطق استراتژیک محدود نمی‌شوند (زرقانی و اعظمی، ۱۳۸۹: ۷۲). از این رو ملاحظات دفاعی - امنیتی جزو اصول مهم و اساسی در برنامه‌ریزی‌های آمایش سرزمین می‌باشند. در کشورهای اروپایی مفهوم آمایش سرزمین ابتدا مفهومی دفاعی دارد و سپس مفهوم توسعه‌ای پیدا می‌نماید. بدین معنی که قبل از ساخت نیروگاه، بزرگراه، سد و زیرساخت‌های کلیدی، موضوع در کمیته‌های نظامی و دفاعی مطرح می‌گردد و پس از اخذ موافقت مسئولین نظامی و اعمال ملاحظات دفاعی و امنیتی، نسبت به ساخت آنها اقدام می‌گردد (فتحی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۱).

در این میان ترکیب جمعیت فعال از مهمترین عوامل اثرگذار در آمایش دفاعی سرزمین می‌باشد و وجود درصد مناسب از افراد با سن ۱۵ تا ۵۰ سال که در امور دفاعی فعال بوده و قابلیت دفاع از سرزمین را به صورت‌های گوناگون داشته باشند از اهمیت بسزایی برخوردار است. پیوند میان تحول ساختاری جمعیت و مسائل امنیتی پیوندی راهبردی است و به دلیل اینکه جمعیت، عامل و متغیری مستقل برای رخدادهای امنیتی نوین قلمداد می‌شود در واقع محیط امنیتی هر دولت، برآیندی از کنش و واکنش متغیرهای محیط داخلی و شرایط محیط خارجی است، دراین زمینه بی‌توانی در ترکیب جمعیت و سالمندی آن می‌تواند عامل منفی

در توسعه و پیشرفت باشد و مسائل اقتصادی درکنار مسائل خانواده، منجر به کاهش رفاه و توسعه جامعه شود و با مشروعیت‌زدایی از دولت، امنیت ملی را خدشه‌دار سازد (احدی و عیوضی، ۱۳۹۹: ۳۴). باتوجه به اینکه در سال‌های آینده میزان رشد جمعیت کاهش می‌یابد و میزان سالمندان روبه فزونی است و این امر می‌تواند مشکلات زیادی در رشد و توسعه اقتصادی جامعه ایجاد و همچنین امنیت ملی جامعه را تضعیف کند؛ در مطالعات انجام شده کمتر به تأثیر سالمندی جمعیت بر امنیت ملی توجه شده است، بنابراین این تحقیق سعی دارد ارتباط سالمندی جمعیت با مقوله بسیار مهم آمایش دفاعی سرزمین را از بعد زمانی و مکانی مورد بررسی قرار دهد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در کشورهای اروپایی از سال ۱۹۵۰ به بعد شروع شده است. تهیه اغلب برنامه‌های آمایشی منطقه‌ای جامع و تفصیلی در کشورهای اروپایی را شهرداری‌ها به عهده دارند و ارتباط متقابلی با سطوح بالاتر یعنی استانی و ملی برقرار می‌کنند. با توجه به اینکه نهضت تمرکززدایی در اروپا از دهه‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ اتفاق افتاده است، اکنون شاهد نتایج تعادل فضایی آن در کشورهای اروپایی بوده به طوری که هم جمعیت و هم فعالیت در پهنه فضایی اروپا از یک تعادل نسبی برخوردار بوده است. محتوای بیشتر برنامه‌های آمایش کشورهای اروپایی مربوط به برقراری تعادل بین محیط و جوامع انسانی به طور کلی محیط زیست است. اما مهد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در کشور فرانسه است که از اواسط ۱۹۵۰ این برنامه را به اجرا در آورده است و علت آن هم اینست که شهر پاریس بیشتر صنایع خدمات اقتصادی اجتماعی را در خود تجمع داده و باعث نابرابری و عدم تعادل در کشور فرانسه شده بود. این برنامه نیز اوایل در کشور فرانسه بیشتر رنگ و بوی اقتصادی داشته است، اما به تدریج مسائل اجتماعی، محیطی و انسانی نیز وارد عرصه برنامه‌ریزی شده و تا سال ۱۹۷۵ دوره موفق‌تری را پشت سر می‌گذارد. سال ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ دوره افول را تجربه کرده و در سال ۱۹۹۰ از سر گرفته شدن برنامه آمایش در این کشور مجدداً اجرا می‌شود (فرجی، ۱۳۹۹: ۹). برای کاهش نابرابری منطقه‌ای در فرانسه و تمرکززدایی از پاریس همواره

سیاست‌های تشویقی مانند معافیت‌های مالیاتی و وام صنعتی برای کارآفرینان جهت انتقال صنایع و فعالیت‌های اقتصادی به مناطق دیگر به اجرا گذاشته شده است (کلانتری، ۱۳۹۱: ۲۶۰).

اما این اقدامات در ایران، موجب تمرکزگرایی جمعیت، فعالیت، امکانات و صنایع در مناطق و استان‌های به خصوص شد و در نتیجه، نابرابری و عدم تعادل را باعث گردید. به‌طور کلی برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، یک دیدگاه آینده‌نگرانه و عادلانه نسبت به استفاده و بهره‌برداری از توانایی‌ها و قابلیت‌های هر محیط و یک دیدگاه دفاعی-امنیتی در پراکندگی انسانها، فعالیت‌ها و زیرساخت‌های انسان در فضای یک کشور ارائه می‌دهد (فرجی، ۱۳۹۹: ۹).

به‌طور کلی هرگونه اقدام در مورد ساماندهی جمعیت، فعالیت، امکانات و زیرساخت‌ها در هر کشور، اهداف متفاوتی مانند اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و دفاعی را دنبال می‌کند. این اقدامات به ایجاد یک نوع ساختار فضایی خاص در هر کشور منجر می‌شود که بسته به نوع برنامه‌ریزی آن کشور می‌تواند رفاه و امنیت را برای افراد آن جامعه ایجاد کند و یا اینکه تهدیدهای مختلفی را در آینده به وجود آورد. امروزه برنامه‌ریزان شروع به ایجاد تفکر خلاقانه در مورد این که چگونه می‌توانند امنیت را در برنامه‌ریزی‌ها و طراحی‌ها به کار ببرند، نموده‌اند. به‌طور کلی این برنامه‌ریزی‌ها باید نسبت به قرارگیری هر کشور در موقعیت‌ها و محیط‌ها، شکل سرزمین و تهدیدها، طراحی گردد، چرا که در هر یک از عوامل یاد شده، شرایط متفاوتی ایجاد می‌گردد که بسته به این شرایط باید برنامه‌های متفاوتی نیز اعمال شود. از این رو یکی از برنامه‌های پیشنهادی، آمایش دفاعی سرزمین است که می‌تواند با توجه به شرایط عنوان شده در برنامه‌ریزی کشورها مورد استفاده قرارگیرد، به طوری که این برنامه اقدام به ساماندهی فضایی انسانها، فعالیت‌ها، امکانات و زیرساخت‌ها در پهنه سرزمین با توجه به موقعیت و محیط سرزمین می‌کند. همچنین این برنامه با در نظر گرفتن شرایط محیط زیستی (امروزه کشورهایی هستند که با در نظر نگرفتن این عامل با مشکلات و بحران‌های ناشی از گرد و غبار و کم‌آبی مواجه‌اند) و امنیتی، اقدام به طراحی محیطی امن و پایدار در مقابل هر گونه اقدامات تهدیدآمیز سایر کشورها می‌نماید. این اقدامات عامل ایجاد شهرهای جدید،

تمرکززدایی از شهرهای بزرگ به خاطر ایجاد فاجعه انسانی در زمان وقوع خطر، پراکندگی صنایع، ایجاد امکانات و زیرساخت‌های متنوع برای برقراری ارتباط در هنگام بحران و ... است (فرجی، ۹۳: ۱۱).

با توجه به نتایج جنگ‌ها و خسارات به بارآمده ناشی از آن و لزوم تفکر جدیدی درباره کاهش آسیب‌ها و خسارات در مورد اقدامات احتمالی کشورها در آینده، برنامه‌هایی مطرح می‌شود که یکی از این برنامه‌ها پدافند غیرعامل بوده است که در سال ۱۹۶۰ در کشور آمریکا و کشورهای درگیر در جنگ عنوان می‌شود. اما این برنامه به تنهایی، خود نمی‌تواند شرایط دفاعی-امنیتی را برای کشور به ارمغان بیاورد از این رو می‌بایست این برنامه در قالب یک برنامه‌ریزی منسجم ملی که تمام جوانب و شرایط یک کشور را مدنظر داشته و بتواند با موقعیت محیطی و انسانی تطابق داشته باشد، مطرح شود. برنامه‌ای که بتواند سازماندهی انسان، فعالیت‌های انسان در فضای کل یک کشور را در برگیرد، بدون آنکه محیط زیست و امنیت و دفاع آن کشور به خطر بیفتد. این برنامه‌ریزی، آمایش سرزمین و در کشور فرانسه مطرح شد، این برنامه‌ریزی به ساماندهی فضای سکونت، اشتغال، امکانات، زیرساخت‌ها و خدمات با توجه به عوامل دفاعی-امنیتی، محیطی و انسانی، موقعیت و شکل سرزمین، شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره پرداخته و تمام جوانب ایجاد بحران و خطر را در نظر می‌گیرد. از این دیدگاه، بسیاری از اهداف و اصول پدافند غیرعامل در بخش برنامه‌ریزی آمایش سرزمین قرار گرفته است. بطورکلی، برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، یک دیدگاه آینده‌نگرانه و عادلانه نسبت به استفاده و بهره‌برداری از توان‌ها و قابلیت‌های هر محیط و یک دیدگاه دفاعی-امنیتی در پراکندگی انسانها، فعالیت‌ها و زیرساخت‌های انسان در فضای کشور ارائه می‌دهد.

برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در ایران از سال ۱۳۵۳ در سازمان برنامه و بودجه مطرح شد و مطالعات آن به تدوین سند چشم‌انداز ۱۳۹۱ انجامید. این برنامه بیشتر بار اقتصادی داشته است اما با پیروزی انقلاب اسلامی، جامه عمل به خود نگرفته و مسکوت ماند. در بعد از انقلاب، جدیدترین سند برنامه‌ریزی آمایش سرزمینی توسط هیئت وزیران، بنا به پیشنهاد

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور در سال ۱۳۸۳ و بنا بر اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضوابط ملی آمایش سرزمین در بحث دفاع و امنیت به شرح زیر تصویب گردیده است:

۱- رعایت ملاحظات امنیتی و دفاعی حفاظت از محیط زیست و حراست از میراث فرهنگی در استقرار جمعیت و فعالیت به ویژه در محدوده‌هایی که با توجه به ملاحظات یاد شده، محدود نمودن و یا تسریع توسعه در آنها الزامی است.

۲- تأکید خاص بر آمایش مناطق مرزی برای بهبود شرایط زندگی و افزایش سطح توسعه این مناطق به منظور ارتقای امنیت مرزهای کشور.

۳- رعایت اصول ایمنی و الگوی پدافند غیرعامل از قبیل استفاده از شرایط جغرافیایی و عوارض طبیعی با پراکندگی مناسب در پهنه سرزمین.

انتخاب عرصه‌های امر به لحاظ سوانح طبیعی و غیرمترقبه و انتخاب مقیاس بهینه در استقرار جمعیت و فعالیت‌ها در راستای کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدها و بهره‌مندی از پوشش مناسب دفاعی از جمله ضوابط ملی آمایش سرزمین است که در بحث دفاعی و امنیتی کشور دیده می‌شود. با این دیدگاه، کشورهایی که اقدام به برنامه‌ریزی دفاعی-امنیتی با توجه به اصول آمایش دفاعی سرزمین در دو حیطه دفاع عامل و غیرعامل ننمودند، خواست‌ها و منافع کشورهای دیگر ایجاب کرده که برای این کشور تصمیم‌گیری کنند. همچنین تجربه ثابت کرده است کشورهایی که شرایط دفاعی-امنیتی زیست و فعالیت را مطابق با برنامه‌های منسجم ملی، موقعیت محیطی-منطقه‌ای، شرایط جهانی و غیره تنظیم کردند، شرایط را برای تجاوز و حمله دیگر کشورهای متخاصم غیرقابل تصور کرده‌اند.

بارنی کوهن (۲۰۰۴) طی مقاله‌ای با عنوان "رشد شهری در کشورهای در حال توسعه: بررسی روندهای فعلی و احتیاط در مورد پیش‌بینی‌های موجود" یک نمای کلی از شواهد موجود در مورد الگوها و روند رشد شهری در کشورهای در حال توسعه ارائه می‌کند و تفاوت‌های منطقه‌ای را برجسته می‌نماید. همچنین کیفیت پیش‌بینی‌های جمعیت شهری گذشته را بررسی

نموده و دریافته است که تنوع قابل توجهی در کیفیت آن‌ها بر اساس منطقه جغرافیایی، سطح توسعه، و اندازه کشور وجود دارد.

لوکا سالواتی (۲۰۱۵) در مقاله "گمشده در پیچیدگی، یافت شده در پراکندگی: توسعه پیرامونی و رشد شهری بی نظم در رم" عوامل کلیدی رقابت منطقه‌ای را در پرتو نقاط قوت و ضعف مشاهده شده حاکمیت محلی شناسایی می‌کند و تأثیر شیوه‌های برنامه‌ریزی الهام گرفته از چارچوب توسعه فضایی اروپا بر مناطق شهری دارای الگوهای سکونتگاهی سستی، نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی و یک سیستم حکمرانی نامتعادل در مورد رم، شهری که توسعه پراکنده و رشد اقتصادی در حاشیه اروپا را تجربه می‌کند، مورد بحث قرار داده است. موسوی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "اولویت‌بندی راهبردهای امنیت پایدار در آمایش مناطق مرزی در منطقه کردستان"، با استفاده از نظرات کارشناسان، نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای امنیت پایدار در منطقه کردستان را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب در جهت آمایش مناطق مرزی را مشخص نمودند.

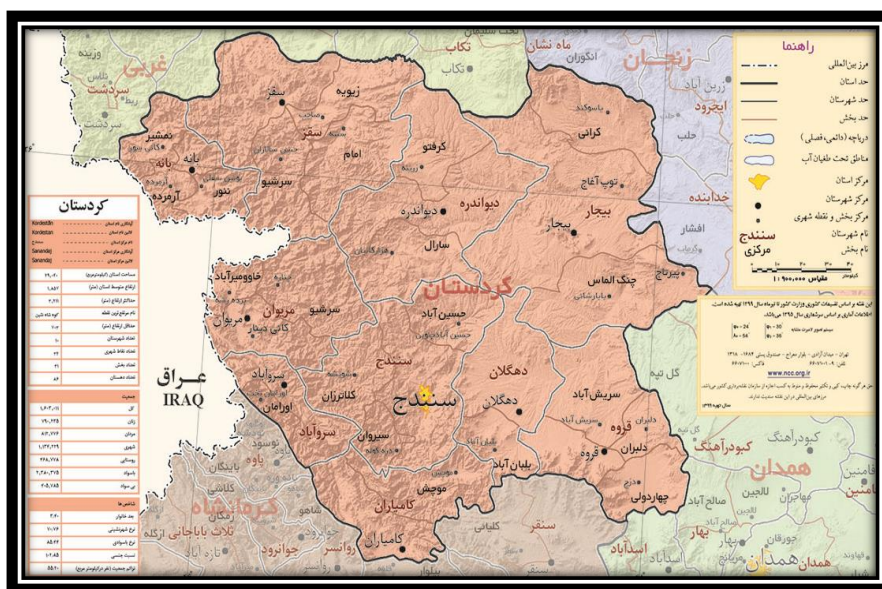
خاکی و فیروزی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان امنیت، توریسم و گفتمان توسعه پایدار در کردستان، به مسئله امنیت و تأثیر مستقیم آن بر صنعت گردشگری برای جذب توریسم که موجب پیشبرد اهداف توسعه پایدار می‌شود، به ویژه در استان کردستان که دارای پتانسیل و زمینه‌های گردشگری طبیعی و ژئوتوریسم، توان بالای اکولوژیکی و وجود بستر طبیعی مناسب جهت تأمین فضای بازارچه مرزی و وجود گذرگاه‌های مرزی برای توسعه مناسبات می‌باشد پرداخته است.

خانزادی و صادقی‌نسب (۱۳۹۶) ضمن بررسی رشد متوازن اقتصادی در چارچوب آمایش سرزمین کردستان، ابعاد مختلف اقتصادی و وضعیت این استان بر اساس شاخص‌های اقتصادی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است که یافته‌های پژوهش، نشان دهنده وجود ناهماهنگی و عدم رعایت آمایش سرزمین در این استان می‌باشد؛ که یکی از عوامل مهم در کاهش رشد اقتصادی استان محسوب می‌شود.

هاشمی و علیپور (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان همبستگی تهدیدهای امنیتی-دفاعی با سطح توسعه در استان کردستان با رویکرد آمایش سرزمینی با روش تحلیلی-اکتشافی به بررسی تهدیدهای امنیتی-دفاعی در شهرستان‌های استان کردستان پرداخته‌اند. برابر بررسی به عمل آمده، تاکنون پژوهشی با این عنوان انجام نشده است.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

استان کردستان با مساحت ۲۸۲۳۵ کیلومتر مربع، حدود ۱/۷ درصد از وسعت کشور را شامل می‌شود و در غرب ایران واقع شده است. نظام شهری استان در سال ۱۳۹۰ مشتمل بر ۲۵ کانون شهری و ۱۶۵۸ آبادی است که به ترتیب ۵۹/۴ و ۴۰/۶ درصد جمعیت استان را در خود جای داده‌اند (شکل ۱). از نکات بارز و مهم تقسیمات کشوری در استان کردستان می‌توان به ظهور ۱۱ شهر در طی سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ اشاره کرد. استان کردستان به دلیل مجاورت با مرز مشترک ۲۳۰ کیلومتری با کشور عراق، وجود مشابهت‌های قومی، فرهنگی، ارتباط خویشاوندی بین شهروندان دو کشور و قرار گرفتن در مسیر ترانزیتی جنوب و شمال غرب کشور، دارای ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه‌ای می‌باشد. همچنین وجود ۳ بازارچه فعال مرزی در شهرهای بانه، مریوان و سقز، وجود ۱۳ تعاونی مرزنشین، وجود بانک‌های تجاری با قابلیت عملیات تجاری بین‌المللی، وجود مؤسسات بیمه‌ای و شبکه بازارهای محلی و فرامنطقه‌ای پتانسیل بالایی را جهت صادرات و واردات کالا دارا می‌باشد.

شکل (۱): نقشه تقسیمات کشوری استان کردستان

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با هدف کاربردی و روش توصیفی - تحلیلی و براساس مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. در روش کتابخانه‌ای برای گردآوری داده‌ها و آمارهای مورد نیاز از اطلاعات سرشماری‌های رسمی مرکز آمار ایران طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ استفاده شده است. فرآیند تحقیق بدین گونه بوده که با بررسی موضوع و اطلاعات خام استخراج شده از آمارهای رسمی کشور، تجزیه و تحلیل‌های مقتضی انجام شده است.

یافته‌های تحقیق

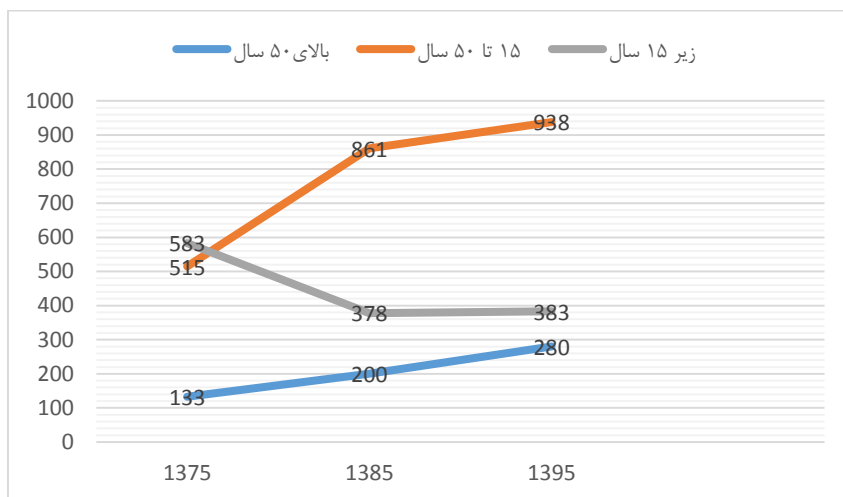
پراکنش و استقرار جمعیت استان از الگویی نسبتاً متفاوتی نسبت به سایر نواحی کشور پیروی می‌کند و اغلب در نواحی کوهستانی و کوهپایه‌ها مستقر است. از نظر توزیع شهرستانی سنندج، بانه و مریوان متراکم‌ترین شهرستان‌های استان بوده و به دلیل رشد اقتصادی از ثبات و رشد جمعیت بیشتری برخوردارند. شهر سنندج با جمعیت ۳۷۳۹۸۷ نفر در سال ۱۳۹۰، ۳۷/۱ درصد جمعیت شهری استان و شهر سقز با جمعیت ۱۳۹۷۳۸ نفر به عنوان شهر دوم ۱۵/۸ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده‌اند در مجموع این دو شهر ۵۲/۹

درصد جمعیت شهری را در خود جای داده‌اند. ۴۸/۱ درصد جمعیت در ۲۳ نقطه شهری اسکان یافته‌اند. شهرنشینی در استان عمدتاً از تحولات شهرنشینی در کل کشور تبعیت نموده و با سیاست‌های جمعیتی کشور هماهنگ بوده است ولی عامل جنگ تحمیلی و تبعات آن در جابجایی‌های جمعیت شهری اثر ملموسی داشته است، به این صورت که در دهه ۵۵ تا ۶۵ شهرهای مرزی به‌ویژه مریوان و بانه رشد بسیار ضعیف و گاه منفی داشتند و در عوض برخی شهرهای دورتر از نواحی مرزی مانند قروه و کامیاران در همین دوره زمانی از رشد جمعیتی بسیار بالا تا حدود ۱۵ درصد برخوردار بودند. استان کردستان پس از کرمانشاه، همدان و اردبیل، مهاجرفرست‌ترین استان کشور بوده است و روند مهاجرت طی ۳۰ سال گذشته متناسب با شرایط اجتماعی اقتصادی و سیاسی فراز و نشیب‌هایی داشته است به طوری که در سرشماری سال ۶۵ میزان خالص مهاجر فرستی که ۳/۲ در هزار بود در سرشماری سال ۷۵ به مهاجرپذیری ۲ در هزار رسید و دوباره در سرشماری ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ با شتاب بیشتری به مهاجرفرستی تبدیل شده و به ۶/۱ و ۶/۳ در هزار رسیده است. همانگونه که در شکل (۲) مشخص است، در مدت ۲۰ سال از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ جمعیت افراد بالای ۵۰ سال استان کردستان با افزایش ۱۱۱ درصدی از ۱۳۳۴۷۸ نفر به ۲۸۱۶۷۲ نفر افزایش یافته است در حالی که در همین مدت جمعیت استان رشد ۳۰ درصدی و جمعیت ۱۵ تا ۵۰ سال، رشد ۸۲ درصدی داشته است و البته کاهش ۳۵ درصدی تعداد نفرات زیر ۱۵ سال نکته تامل‌برانگیز و بسیار مهمی می‌باشد. در حال حاضر بیش از ۱۷/۶ درصد از جمعیت استان کردستان بالای ۵۰ سال دارند که این رقم در سال ۱۳۷۵ در حدود ۱۱ درصد بوده است (جدول ۱).

جدول (۱): ترکیب جمعیت استان بر حسب سن

۱۳۹۵		۱۳۸۵		۱۳۷۵		شرح
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۷/۶	۲۸۱۶۷۲	۱۴	۲۰۰۴۸۶	۱۰/۸	۱۳۳۴۷۸	بالای ۵۰ سال
۵۸/۵	۹۳۸۲۵۰	۵۹/۸	۸۶۱۶۳۶	۴۱/۸	۵۱۵۸۴۳	۱۵ تا ۵۰ سال
۲۳/۹	۳۸۳۰۸۹	۲۶/۲	۳۷۸۰۵۲	۴۷/۳	۵۸۳۵۷۱	زیر ۱۵ سال
۱۰۰	۱۶۰۳۰۱۱	۱۰۰	۱۴۴۰۱۵۶	۱۰۰	۱۲۳۳۲۶۴	کل جمعیت

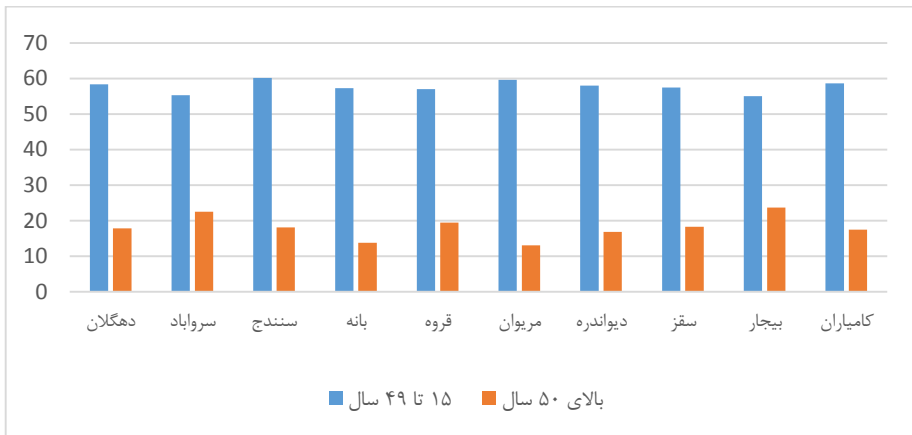
تحلیل مکانی- زمانی سالمندی طی سه دهه سرشماری نفوس و مسکن و نقش آن بر.../ ۱۱

شکل (۲): تغییرات درصد جمعیت استان بر حسب سن از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵

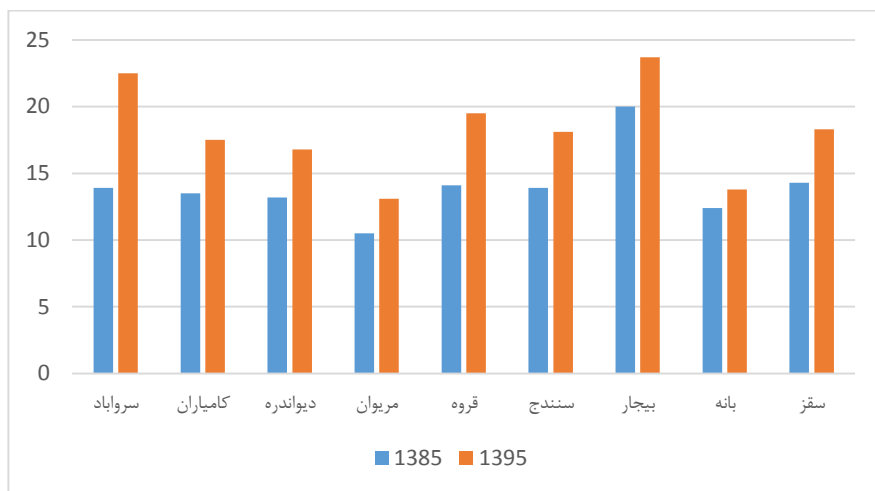
جدول (۲): نسبت جمعیت فعال و بالای ۵۰ سال شهرستانهای استان کردستان در سال ۱۳۹۵

جمعیت کل	جمعیت بالای ۵۰ سال		جمعیت ۱۵ تا ۴۹ سال		شهرستان
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶۴۰۱۵	۵۸/۴	۱۱۰۰۳	۱۷/۱	۳۷۳۷۹	دهگلان
۴۴۹۴۰	۵۵/۳	۱۰۱۲۷	۲۲/۵	۲۴۸۸۳	سروآباد
۱۰۲۸۵۶	۵۸/۶	۱۸۰۲۴	۱۷/۵	۶۰۳۱۴	کامیاران
۸۰۰۴۰	۵۸	۱۳۵۱۸	۱۶/۸	۴۶۴۸۴	دیواندره
۱۹۵۲۶۳	۵۹/۶	۲۵۷۲۸	۱۳/۱	۱۱۶۵۰۴	مریوان
۱۴۰۱۹۲	۵۷	۲۷۳۵۰	۱۹/۵	۷۹۹۸۱	قروه
۵۰۱۴۰۲	۶۰/۲	۹۱۱۴۰	۱۸/۱	۳۰۲۳۴۰	سنندج
۸۹۱۶۲	۵۵	۲۱۱۹۲	۲۳/۷	۴۹۰۰۴	بیجار
۱۵۸۶۹۰	۵۷/۳	۲۱۹۱۴	۱۳/۸	۹۱۰۵۵	بانه
۲۲۶۴۵۱	۵۷/۵	۴۱۶۴۰	۱۸/۳	۱۳۰۳۰۶	سقز

شکل (۳): ترکیب جمعیت شهرستان‌های استان کردستان بر حسب سن در سال ۱۳۹۵

در طی ۳۰ سال گذشته پس از پایان جنگ تحمیلی همراه با کاهش رشد جمعیت در سراسر ایران و تغییر سبک زندگی و همچنین بروز مشکلات اقتصادی فراوان که متأثر از تصمیمات غلط اقتصادی در داخل کشور و همچنین تحریم‌های بین‌المللی بوده است، روند پیر شدن جمعیت در تمام کشور و به تبع آن استان کردستان سرعت بیشتری گرفته است که نتیجه آن افزایش نسبت افراد سالمند (بالای ۵۰ سال) به سایر گروه‌های جمعیتی بوده و همچنین ضریب فعالیت‌های مختلف از جمله دفاعی- اقتصادی اجتماعی و .. به موجب آن کاهش یافته است. تعداد جمعیت فعال (۱۵ تا ۴۹ سال) و جمعیت سالمندان (بالای ۵۰ سال) و نسبت هریک به تعداد کل جمعیت هرکدام از شهرستان‌های استان کردستان براساس آخرین سرشماری انجام شده به سال ۱۳۹۵ در جدول شماره ۲ و شکل (۳) نشان داده شده است.

شکل (۴): نسبت جمعیت بالای ۵۰ سال به کل جمعیت شهرستان‌های استان در سالهای ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵.

با بررسی تعداد جمعیت سالمند (بالای ۵۰ سال) در شهرستان‌های استان کردستان، مشاهده می‌شود که نسبت تعداد این افراد به کل جمعیت به سرعت در حال پیشرفت است. به عنوان مثال در شهرستان سروآباد که از شهرستان‌های مرزی نیز می‌باشد در سال ۱۳۸۵، حدود ۱۴ درصد از کل جمعیت را افراد بالای ۵۰ سال تشکیل می‌داده‌اند که این رقم در سال ۱۳۹۵ به بیش از ۲۲/۵ درصد رسیده است. همچنین در دیگر شهرهای مرزی نیز روند افزایش ۳ تا ۴ درصدی نسبت جمعیت سالمند به کل جمعیت دیده می‌شود (شکل ۴).

سالمندی جمعیت همراه با سایر مولفه‌های دیگر از جمله بیکاری، باعث مهاجرت نیروهای فعال از شهرهای استان به سمت تهران و سایر شهرهای بزرگ شده و پتانسیل دفاعی و امنیتی استان را بیش از پیش تضعیف نموده است. در این میان، هم‌مرز بودن با اقلیم کردستان عراق، دارا بودن تنوع‌های جغرافیایی، اقلیمی و اجتماعی، شرایط هشت سال جنگ تحمیلی و بحران‌های عراق باعث ناامنی مرزهای استان کردستان می‌شود. مجموعه این عوامل در کنار تبلیغات معاندین و دشمنان نظام جمهوری اسلامی که با اهداف مختلف و متفاوت درصدد ضربه زدن به نظام و سست نمودن پایه‌های امنیت کشور در مناطق مرزی می‌باشند، روند

نامناسبی را بوجود آورده که با ادامه این وضعیت ممکن است این استان را دچار مشکلات امنیتی بیشتری نماید.

نتیجه‌گیری

ترکیب جمعیتی استان کردستان متأثر از وضعیت ترکیب جمعیت کل کشور به سرعت در حال پیرشدن می‌باشد و همانطور که در نمودار شماره ۱ مشخص است، رشد سریع جمعیت بالای ۵۰ سال استان همراه با کاهش رشد جمعیت افراد ۱۵ تا ۵۰ سال به عنوان نیروی فعال جامعه استان و همچنین کاهش شدید جمعیت افراد زیر ۱۵ سال از نشانه‌های خطرناک در این حوزه می‌باشد که با توجه به وضعیت مرزی استان کردستان و اهمیت نیروی فعال در این منطقه، بایستی مورد توجه مسئولین مربوطه قرار گیرد.

همانطور که در جدول ۲ مشخص است شهرستان بیجار با دارا بودن ۲۳/۷ درصد افراد سالمند، سالخورده‌ترین شهر استان بوده و شهرستان مریوان با ۱۳/۱ درصد جوانترین شهر استان است. در بین شهرهای مرزی نیز، سروآباد، سالخورده‌ترین شهر است. همچنین میانگین جمعیت بالای ۵۰ سال چهار شهر مرزی استان (مریوان، سقز، بانه و سروآباد) در حدود ۱۶/۹۲ درصد از جمعیت کل این شهرها می‌باشد. با توجه به روند طی شده در سالیان اخیر این امر می‌تواند زنگ خطری برای امنیت این شهرها می‌باشد که با در نظر گرفتن شرایط منطقه‌ای و جغرافیایی، از حساس‌ترین نقاط کشور به حساب می‌آیند.

یکی از مشکلات فعلی نظام سکونتگاهی شهری استان، عدم تعادل الگوی استقرار جمعیت و فعالیت در نواحی مرزی این استان است که در این زمینه، اجرای طرح آمایش جمعیتی در استان و استفاده از پتانسیل‌های بازرگانی شهرهای مرزی مثل بانه، سقز و مریوان و ایجاد زمینه اینگونه فعالیت‌ها در شهرستان سروآباد و ارتقاء زیرساخت‌ها و شبکه دسترسی این شهرها تا حدی می‌تواند این مشکل را مرتفع نماید. همچنین لزوم توجه ویژه و سریع به شهرستان مرزی سروآباد که در حال حاضر بیش از ۲۲ درصد از ساکنان آن را افراد بالای ۵۰ سال تشکیل داده و یکی از پیرترین شهرهای استان می‌باشد، احساس می‌گردد و این امر بایستی در اولویت کاری تصمیم‌گیرندگان در منطقه قرار گیرد. ضمناً باید به این نکته نیز توجه کرد

که استان کردستان از استان‌های مهاجرفرست کشور بوده و شایسته است در طرح‌های آمایش ملی و منطقه‌ای برای این موضوع نیز چاره‌ای اندیشیده شود. در این راستا به نظر می‌رسد که ابتدا در سطح ملی باید در تخصیص بودجه‌های عمرانی به این استان توجه ویژه شود و در ادامه در سطح محلی توزیع متعادل و مناسب سرمایه و امکانات اشتغال و تولید در سطح شهرها متناسب با استعدادهای ذاتی و مزیت‌های نسبی آنها به منظور توسعه اجتماعی- اقتصادی متعادل، در هر ناحیه صورت پذیرد.

با توجه به اهمیت مسأله و در راستای کند نمودن روند افزایش میانگین سنی و تأثیرات مخرب آن بر آمایش دفاعی در استان کردستان و بخصوص شهرهای مرزی استان، پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

الف) اجرای فوری و جدی طرح‌های آمایش جمعیت در استان با محوریت شهرستان‌های مرزی

ب) استفاده از پتانسیل بازرگانی شهرهای مرزی و ایجاد زمینه این فعالیت‌ها در شهرستان سروآباد همزمان با گسترش و رونق بیشتر در دیگر شهرهای مرزی استان

ج) ارتقاء زیرساخت‌ها، شبکه دسترسی و رفاه عمومی با محوریت ۴ شهرستان مرزی استان کردستان

منابع و مآخذ

احدی، محمدرضا و عیوضی، محمدرحیم (۱۳۹۹). «سالمندی جمعیت؛ چالشی برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در دو دهه آینده»، فصلنامه راهبرد، سال ۲۹، شماره ۹۶، صص ۶۳-۱۰۲.

زرقانی، سید هادی و اعظمی، هادی (۱۳۸۹). «تحلیل ملاحظات دفاعی امنیتی در آمایش کلان شهر مشهد (با تأکید بر تهدیدات تروریستی)»، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال ۱۳۸۹، شماره ۱۴، صص ۹۶-۷۱.

صابر، زهرا؛ اخباری، محمد و فرجی‌راد، عبدالرضا (۱۳۹۷). «تحلیل مولفه‌های تاثیرگذار آمیزش منطقه مرزی بر مناسبات ایران و عراق»، پژوهشنامه مطالعات مرزی، سال ششم، شماره اول، صص ۶۹-۴۵.

فتحی، محسن؛ سعیدی‌راد، مجید؛ یزدان‌پناه درو، کیومرث و کلانتری، محسن (۱۳۹۶). «تبیین شاخص‌ها و اولویت‌های آمایش دفاعی و امنیتی مناطق مرزی ایران در افق ۱۴۰۴ نمونه موارد: مرزهای جنوبی کشور»، علوم و فنون مرزی، سال هشتم، شماره ۱، صص ۸۹-۱۱۵.
فرجی، امین (۱۳۹۳). «آمایش دفاعی سرزمین از منظر پدافند غیرعامل»، فصلنامه جغرافیا سال ۱۳، شماره ۴۵، صص ۲۷۴-۲۴۷.

کلانتری، خلیل؛ عبدالله زاده، غلامحسین (۱۳۹۱). «برنامه‌ریزی فضایی و آمایش سرزمین»، نشر فرهنگ صبا، تهران.

موسوی، میرنجف؛ ویسیان، محمد؛ خلیفی پور، حکیمه (۱۳۹۴). «اولویت بندی راهبردهای امنیت پایدار در آمایش مناطق مرزی مطالعه موردی: استان کردستان»، مجله جغرافیای سیاسی، سال اول، شماره ۲، صص ۷۵-۵۳.

Salvati, Luka. (2015). "Lost in complexity, found in dispersion: 'Peripheral' development and deregulated urban growth in Rome" *Journal of cities*, Vol. 47, September 2015, Pages. 73-80

Cohen, Barney. (2004). "Urban Growth in Developing Countries: A Review of Current Trends and a Caution Regarding Existing Forecasts" *Journal of World Development*, Vol. 32, January 2004, Pages. 23-51